

УДК [323.1:348.8] (031)(477)»1939/1945»

Степан Борчук,
д.і.н., професор, Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника
(Івано-Франківськ) Україна, stepan.borchuk@pu.if.ua

Олександр Лисенко,
д.і.н., професор, Інститут історії України НАН України
(Київ) Україна, ukr2ww@ukr.net

ЕНТОКОНФЕСІЙНИЙ ПРОСТІР УКРАЇНИ ПЕРІОДУ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ В ЕНЦИКЛОПЕДИЧНОМУ ФОРМАТІ

У статті аналізуються засоби та обсяги віддзеркалення релігійного життя в Україні в першій половині ХХ століття на сторінках «Енциклопедії Українознавства» й «Енциклопедії історії України», що стали найбільшими національними науковими проектами у цьому жанрі історіографії.

Окреслюються основні концептуальні підходи, на яких ґрунтуються теоретико-методологічні засади цих видань.

Автори констатують, що україноцентричний характер обох енциклопедій зумовив підвищену увагу до історичних явищ, які вирішальним чином вплинули на процеси націє- і державотворення в Україні, самоідентифікації української спільноти та її суспільно-політичної організації поза її межами, зокрема на еміграції, у місцях компактного проживання в інших державах.

Простежується роль українських «великих» церков у підтримці українського національно-визвольного руху, протидії асиміляційним процесам у II Річпосполитій, русифікації в підрадянській Україні, спротиву антиукраїнській політиці німецьких та румунських окупантів у 1941–1944 рр.

Здійснено реконструкцію деяких етапів становлення, структурних змін у «великих» конфесіях, спричинених внутрішніми та зовнішніми чинниками, спроб утворення єдиних ієрархій, а також домогтися автокефального статусу для Української православної церкви.

Висвітлюється спосіб подачі інформації про перипетії боротьби Української греко-католицької церкви за своє існування і заходи радянського тоталітарного режиму, спрямовані на її ліквідацію.

Відтворюється широка картина духовної, культурно-просвітницької, наукової, громадської, суспільно-політичної діяльності українських церков на українських землях і за кордоном.

З'ясовується, як через портретну галерею священнослужителів різних конфесій встановлюється його місія духовної опіки й національної самоідентифікації українства, його консолідації довкола ідей державного суверенітету України в надскладних тогочасних реаліях.

Співставлено рівень наповнення релігійним контентом двох енциклопедичних серій у різних його вимірах.

Ключові слова: «Енциклопедія Українознавства», «Енциклопедія історії України», Україна, релігія, українські церкви, атеїстична політика, духовенство.

«Войовничий атеїзм» як складова комуністичної ідеології та внутрішньої політики радянського керівництва визначили не тільки місце релігійних інституцій у суспільній системі координат, а й «зону замовчування» в історичному наративі, яка була їм відведена. Чи не єдиний виняток становили сюжети, в яких представники різних конфесій звинувачувалися у співпраці з гітлерівськими окупантами та сприяли діяльності ОУН і УПА. Фактично ж вказане тематичне поле можна вважати табуйованим і таким, на якому офіційно санкціонувалося до межі ідеологізоване історієписання, зорієнтоване на дискредитацію релігійних об'єднань.

У цій статті автори спробують проаналізувати енциклопедичний контент релігійної проблематики на сторінках двох видань: «Енциклопедії Українознавства» та «Енциклопедії історії України», обмежившись матеріалами, що стосуються середини ХХ ст. (від 1917 до 1953 років). Такий вибір хронологічних меж дослідження обумовлюється прагненням показати один з найскладніших періодів у функціонуванні релігійних організацій в Україні, що віддзеркалює такі аспекти, як розвиток православного автокефального руху, атеїстичну політику Кремля, окупаційні заходи німецької та румунської адміністрації у 1941–1944 рр., ліквідацію Греко-католицької церкви, біографічну репрезентацію релігійного життя у цей період та інші.

Інституційні, структурні та канонічно-правові аспекти функціонування релігійних конфесій відображені переважно в загальних гаслах. Однак ці матеріали виглядають зовсім не рівноцінними за інформативним наповненням. Так, у статті о. Г. Великого (відомого церковного історика) «Греко-Католицька Церква» в «Енциклопедії Українознавства» більша частина матеріалу присвячена ХVI–ХVII ст. й стосується самоідентифікації вірних та характеристики самоназви. Власне ХХ століттю відве-

дено лише рядок, у якому повідомляється про те, що у 1939 р. вона налічувала 5,5 млн вірян¹.

У статті «Спархія» подано історію цієї церковно-адміністративної одиниці. Автор вказує на те, що у 30-х роках Кремль розпочав нищення церковно-адміністративної структури великих конфесій.

В УСРР існували єпархії УАПЦ, що мали назву «округових церков». Перед знищенням УАПЦ наприкінці 20-х років існували Балтська, Бердичівська, Білоцерківська, Вінницька, Волинська, Глухівська, Кам'янецька, Катеринославська, Київська, Конотопська, Коростенська, Лубенська, Ніжинська, Полтавська, Прилуцька, Проскурівська, Роменська, Уманська, Харківська, Черкаська, Чернігівська та Шепетівська «округові церкви».

У складі Автокефальної православної церкви у Польщі у 20–30-ті роки діяли Варшавсько-Холмська, Волинська і частково Поліська єпархії. Упродовж 1940–1944 років на території Генерального губернаторства функціонували Холмсько-Підляська, Варшавська і Лемківська єпархії. Греко-католицькі єпархії від Першої світової до завершення Другої світової війн змін не зазнали за винятком виокремлення з Перемиської єпархії візитатури Лемківщини².

Під назвою «Українська православна церква» А. Жуковський охоплює різні православні конфесії, що склалися з українських вірян, духовенства та ієрархів православного віровизнання. Деякі з них були пов'язані молитовною єдністю, але перебували в різній юрисдикції. Дослідник виводить УПЦ від Київської митрополії і пов'язує її занепад з русифікаційними процесами. Перший етап відродження УПЦ віднесено до Української революції, наступний — до Другої світової війни, після чого єдиною православною конфесією в СРСР залишалася Руська православна церква, а вільна УПЦ розвивалася тільки за межами України.

До кінця 50-х років склалася молитовна єдність між УПЦ і УАПЦ. На квітневій нараді 1960 р. представники всіх православних конфесій заявили, що «поза межами України існує тільки одна УПЦ — церква автокефальна, з соборноправним устроєм, яка складається з 3 самостійних митрополій, що становлять собою одну духовну цілість».

Крім згаданих трьох організацій функціонувала ще одна — УАПЦ (соборноправна), що, як вже зазначалося, пов'язувала себе з УАПЦ 1921 р. й УПЦ в Америці. Частина українців стала вірянами Православної

---

¹ о. Великий Г. Греко-Католицька Церква // Енциклопедія Українознавства: Словникова частина. У 11 т. / За ред. В. Кубійовича. — Львів: Наукове товариство ім. Т. Шевченка, перевид. Львів, 1993. — Т. 2. — С. 431–442.

² Р. М. Єпархія // Енциклопедія Українознавства: Словникова частина. У 11 т. / За ред. В. Кубійовича. — Львів: Наукове товариство ім. Т. Шевченка, перевид. Львів, 1993. — Т. 2. — С. 655.

церкви Америки, Зарубіжної російської православної церкви, Російської православної патріаршої церкви, Карпато-руської греко-католицької православної церкви. Православні українці були вірянами Польської автокефальної православної церкви, Автокефальної православної церкви у Чехословаччині, Української православної церкви на Мармарощині (протопопату у складі Румунської Семигородської єпархії).

В УРСР діяв окремий екзархат України Руської православної церкви³.

В «Енциклопедії історії України» гасло «Єпархія» обмежується лише визначенням цієї церковно-адміністративної одиниці, що не наповнюється конкретно-історичним матеріалом⁴.

Окреме гасло в «Енциклопедії Українознавства» присвячено єпископам. У цьому матеріалі окреслено ієрархічний статус, компетенцію й канонічно-правові аспекти єпископських повноважень, історію цього ступеня священства. Зокрема наводяться статистичні дані, що ілюструють динаміку в архієрейському середовищі. Так, у 1917 р. на центральних і східних теренах України налічувалося 10 правлячих і 22 вікарних єпископи, західних — 8 греко-католицьких. Про скорочення кількісного складу єпископату внаслідок державного терору 20–30-х років не йдеться, але наголошується, що упродовж 1945–1950 років єпископат Української греко-католицької церкви на українських землях (10 архієреїв) був заарештований і до 1957 р. в ув'язненні та на еміграції залишилося тільки 5 з них. В УРСР у цей час активно керували церковним життям: 1 митрополит, 10 архієпископів, 8 єпископів, 1 митрополит-екзарх, 1 єпископ-вікарій Російської православної церкви. Поза Україною українські православні церкви мали 3 архієпископів-митрополитів, 8 архієпископів, 3 єпископів, Українська греко-католицька церква — 2 архієпископів-митрополитів, 8 єпископів і 2 єпископів-помічників.

У 1920–1940 роки формувався єпископат УАПЦ, а деякі українці були єпископами в Автокефальній православної церкві Польщі⁵.

В «ЕІУ» вміщено статтю Ю. Мицика «Єпископства інститут у католицькій церкві», а матеріали про аналогічні структурні одиниці інших конфесій відсутні. Автор згаданого гасла вказує на те, що у 1918–

---

³ Жуковський А. Українська православна церква // Енциклопедія Українознавства: Словникова частина. У 11 т. / За ред. В. Кубійовича. — Львів: Наукове товариство ім. Т. Шевченка, перевид. Львів, 2000. — Т. 9. — С. 3380–3382.

⁴ Крижановська О. О. Єпархія // Енциклопедія історії України: Т. 3: Е–Й / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. — К.: В-во «Наукова думка», 2005. — С. 123.

⁵ К-ий І. Єпископ // Енциклопедія Українознавства: Словникова частина. У 11 т. / За ред. В. Кубійовича. — Львів: Наукове товариство ім. Т. Шевченка, перевид. Львів, 1993. — Т. 2. — С. 655–656.

1939 роках Католицька церква мала привілейоване становище в Польщі, що закріплювалося конкордатом 1925 р. між польським урядом та Папою Римським Пієм XI. Хоча президент Польської Республіки отримав право на відведення кандидатів на посади єпископів, призначені на них архієреї могли видавати свої послання і накази без узгодження з державними органами.

Після встановлення у повоєнній Польщі комуністичного режиму повноваження єпископату обмежилися майже винятково церковними справами⁶.

У статті «Ієрархія» (т. 3 «ЕУ») вказується, що в Католицькій церкві найвища ієрархічна влада перебуває в руках Папи Римського, якому підпорядковуються єпископи місцевих церков. У Православній церкві вищою ієрархічною інстанцією є собор єпископів; автокефальні православні конфесії мають самостійне керівництво, яке часто очолюють патріархи. Автор матеріалу звертає увагу на те, що сприяло русифікації церкви. Натомість на західноукраїнських теренах у складі Австро-Угорщини українська ієрархія «була чи не єдиним і відносно впливовим українським національним проводом; деякі її представники відіграли видатну роль в культурно-національному відродженні».

Українізація православної ієрархії стала однією з актуальних проблем під час Української революції 1917–1921 років, зокрема у діяннях Київського собору 1921 р., на якому де-юре проголошено створення Української автокефальної православної церкви. Однак у 30-ті роки більшовицька верхівка санкціонувала фізичне знищення ієрархії УАПЦ, що налічувала близько 30 осіб⁷.

У гаслі з аналогічною назвою в «ЕІУ» В.О. Зуєва і О.Є. Пилипенко надають 5 визначень цього терміну, один з яких стосується церковної організації. Однак більша частина матеріалу розкриває різні аспекти феномену ієрархії через призму теорії організації як принципу управління складними структурними системами поза релігійним життям, у той час як церковним аспектам присвячено тільки одне речення⁸.

---

⁶ Мицик Ю. А. Єпископства інститут у католицькій церкві // Енциклопедія історії України: Т. 3: Е–Й / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. — К.: В-во «Наукова думка», 2005. — С. 123–124.

⁷ К-ий І. Ієрархія // Енциклопедія Українознавства: Словникова частина. У 11 т. / За ред. В. Кубійовича. — Львів: Наукове товариство ім. Т. Шевченка, перевид. Львів, 1994. — Т. 3. — С. 856–857.

⁸ Зуєва В. О., Пилипенко О. Є. Ієрархія // Енциклопедія історії України: Т. 3: Е–Й / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. — К.: В-во «Наукова думка», 2005. — С. 419–420.

В об'ємному матеріалі «Духовенство» (автор — М. Чубатий) в «ЕІУ» ХХ століттю відведено невеликий фрагмент. У ньому, зокрема, йдеться про те, що більшовицька верхівка поставила духовенство «у скрутне і в багатьох відношеннях безправне становище». Його позбавили маєтностей і державних дотацій, обклали високими податками, позбавили громадянських (виборчих) прав. Діти осіб духовного звання не мали права вчитися у вищих навчальних закладах, займати посади в державних органах.

Радянська влада вдалася до прямого фізичного знищення ідеологічних противників, особливо ієрархів УАПЦ. Це змусило священнослужителів маскуватися чи відмовлятися від сану.

Автор наголошує на тому, що і керівництво II Річсполитою чинило утиски українського православного і греко-католицького духовенства, хоча становище останнього, регульоване конкордатом, було «дещо вигіднішим».

На еміграції ж священнослужителі користувалися всіма правами країни перебування і відігравали помітну роль у житті української спільноти за кордоном⁹.

З. Стефанів підготував для «Енциклопедії Українознавства» цікаве гасло «Душпастирство у війську». У цьому матеріалі згадується про 5 капеланів з легіону УСС (1914–1918 рр.), а також перших православних військових священиків у відроджених українських Збройних силах: протоієрея П. Пашевського, М. Мариновича, А. Матеюка, головних військових священиків Армії УНР, у якій існувала головна управа військового духовенства. В УГА душпастирські обов'язки виконували майже 80 священиків на чолі з А. Калятою, І. Дидиком, М. Їжаком, В. Лабою. Духовним наставником організації народної оборони «Карпатська Січ» у Хусті став С. Сабол-Зореслав.

Автор повідомляє, що в 1-й Українській дивізії («Галичина»)* служили 19 військових капеланів, а генеральним вікарієм для дивізії та інших частин, у яких служили українці, був о. митрат В. Лаба.

Кілька священнослужителів задовольняли духовні потреби вояків УПА, причому деякі з них загинули, як свого часу від рук денікінців — А. Матеюк, від більшовицьких куль — М. Маринович, від хвороб і поранень — П. Кашуба, Я. Фещак, В. Ганицький, Т. Чайковський та інші капелани УГА.

---

⁹ Чубатий М. Духовенство // Енциклопедія Українознавства: Словникова частина. У 11 т. / За ред. В. Кубійовича. — Львів: Наукове товариство ім. Т. Шевченка, перевид. Львів, 1993. — Т. 2. — С. 610.

* 14-й дивізії зброї СС «Галичина».

В арміях Австро-Угорщини, Польщі, Чехословаччини військовослужбовці української національності одержували духовну опіку в особі душпастирів, призначених з українців¹⁰.

Ю. Мищик підготував для «ЕІУ» статтю «Духовенство, духівництво, клір, причет на теренах України», в якій подається розгорнута історична реконструкція цього стану. У сюжеті про ХХ ст. перш за все вказується на «червоний терор», в результаті якого вже за два роки «було фізично знищено більшу частину духовенства» (це твердження слід вважати перебільшенням). Однією з ознак наступу на позиції духовенства стало одержавлення церковного майна (маєтностей, храмів, шпиталів, шкіл, дитячих притулків тощо). Атеїстичний погром продовжився під час кампанії вилучення церковних цінностей (1922 р.) та масового руйнування храмів і монастирів.

У період Української революції виникла УАПЦ, в якій у богослужбову практику впроваджувалася українська мова, духовенству дозволялося носити світський одяг і зачіски, скасовувався обов'язковий celibat для єпископів. З ліквідацією УАПЦ у 1930 р., як зазначає автор, було знищено фізично майже весь клір.

У тексті згадано про Православну автокефальну церкву Польщі, що «постійно зазнавала дискримінації», а також ліквідацію УГКЦ у 1946 р., після чого більшість її духовенства у «суцому сані» поповнила лави РПЦ, а незгодні — діяли в «катакомбних» умовах, зазнаючи жорстокого переслідування з боку влади¹¹.

Узагальнена інформація про підготовку душпастирських кадрів міститься у статтях «Духовна освіта» й «Духовні семінарії» 2-го тому «Енциклопедії Українознавства». У першій з них зазначається, що система духовної освіти мала в дореволюційній Росії три рівні: вищий (духовні академії), середній (духовні семінарії), нижчий (духовні училища). Духовні академії діяли тільки в Петербурзі, Москві й Казані.

Православне духовенство Польщі здобувало освіту в Крем'янецькій духовній семінарії та на богословському факультеті Варшавського університету («Студіум Православної теології», 1924 рік), де викладали В. Біднов, Д. Дорошенко, О. Лотоцький, І. Огієнко.

За Австрійської імперії у складі Чернівецького університету діяв православний теологічний факультет з українською кафедрою практичного

---

¹⁰ Стефанів З. Душпастирство у війську // Енциклопедія Українознавства: Словникова частина. У 11 т. / За ред. В. Кубійовича. — Львів: Наукове товариство ім. Т. Шевченка, перевид. Львів, 1993. — Т. 2. — С. 614.

¹¹ Мищик Ю. А. Духовенство, духівництво, клір, причет на теренах України // Енциклопедія історії України: Т. 2: Г–Д / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. — К.: В-во «Наукова думка», 2004. — С. 506.

богослов'я. Православні священнослужителі Закарпаття навчалися в Белграді, а упродовж 1942–1944 рр. угорська влада організувала для їхньої підготовки духовну семінарію в Будапешті.

У 1950 року у Пряшеві функціонував православний теологічний факультет Празького Карлового університету.

Упродовж 1946–1950 рр. УАПЦ на еміграції організувала діяльність Богословської академії у Мюнхені, а з 1946 р. — у Вінніпезі (Канада) в Колегії св. Андрія, що мала середню школу й факультет теології¹².

У другій статті вказується, що станом на 1911 рік на території України налічувалося 10 духовних семінарій (3724 учні), а в період української державності вони діяли у Києві, Кам'янець-Подільському, Катеринославі, Єлисаветграді, Житомирі, Одесі, Харкові, Чернігові, Холмі, Полтаві.

Радянський уряд на початку 20-х років ліквідував духовні семінарії і лише після Другої світової війни санкціонував їхнє відновлення у Києві, Луцьку й Одесі.

Від 1912 р. у Перемишлі діяла повна духовна семінарія для підготовки католицьких священників східного обряду, до 1947 р. — духовна семінарія в Ужгороді і до 1950 р. — у Пряшеві. У 30-х роках єзуїти утримували Папську духовну семінарію для греко-католицьких священників.

По війні Крижевецька єпархія в Югославії мала невелику семінарію в Загребі, а в Гіршбергу (Баварія) у 1946 р. організовано українську католицьку семінарію, що у 1949–1951 діяла у Кулемборзі (Нідерланди).

Філадельфійський екзархат (США) відкрив Українську католицьку духовну семінарію ім. св. Йосафата (від 1952 р. — у Вашингтоні), а Пітсбурзький — духовну семінарію ім. св. Кирила і Методія для закарпатських священників, які виїхали на еміграцію (1951 р.).

У 1917 р. в Україні нараховувалося 30 духовних училищ¹³.

Система підготовки кадрів священнослужителів розкривається у матеріалах, присвячених духовним навчальним закладам. В «Енциклопедії Українознавства» вміщено дві статті В. Ленцика про греко-католицькі богословську академію та духовну семінарію. Перша з них була заснована в 1928 р. митрополитом А. Шептицьким як частина українського університету з метою розвитку богословських наук та вищої освіти для

---

¹² *К-ий І.* Духовна освіта // Енциклопедія Українознавства: Словникова частина. У 11 т. / За ред. В. Кубійовича. — Львів: Наукове товариство ім. Т. Шевченка, перевид. Львів, 1993. — Т. 2. — С. 619.

¹³ *Р. М.* Духовні семінарії // Енциклопедія Українознавства: Словникова частина. У 11 т. / За ред. В. Кубійовича. — Львів: Наукове товариство ім. Т. Шевченка, перевид. Львів, 1993. — Т. 2. — С. 612–613.

українських католицьких кандидатів духовного стану. На богословському і філософському факультетах у 1934–1939 рр. навчалось 350–400 студентів, 50–65 абсолювентів, а також працювало 30 викладачів. Термін навчання становив 5 років. Організатором і ректором академії був о. Йосип Сліпий, професорами — А. Шептицький, о. Й. Сліпий, о. Т. Мишковський, о. І. Лаба, о. Дорожинський, о. Я. Левицький, о. М. Конрад, о. Ю. Дзерович, І. Крип'якевич, Я. Пастернак, К. Чехович та інші.

Духовна академія була заснована ще 1783 р. Її ректорами були єпископи Г. Хомишин, Й. Боцян, о. Т. Галуцинський, митр. Й. Сліпий, о. І. Чорняк.

Обидва навчальні заклади випускали кілька видань релігійного змісту: «Архів Семінара Історії», «Слово», «Мистецтво», «Аскетичну Бібліотеку».

У 1939 р. більшовицька влада закрила академію і семінарію, та у 1941–1944 рр. вони відновили діяльність. Під час другої радянізації Галичини обидва навчальні заклади офіційно припинили діяльність (В. Ленцик вказує, що остаточно духовну семінарію «ліквідували разом з усією Г.-К. Церквою в 1944 р.», хоча де-юре це сталося після Львівського псевдособору 1946 р.)¹⁴.

У статті Н. Рубльової «Духовні навчальні заклади» констатується, що від 1918 р. в УСРР були ліквідовані всі установи, в яких готували кадри священнослужителів. Після Другої світової війни радянське керівництво дало дозвіл для відновлення православних духовних семінарій у Києві, Луцьку та Одесі¹⁵.

Великий матеріал, присвячений релігійному життю української еміграції в Канаді та США, вміщений в «Енциклопедії Українознавства». Відомо, що саме релігійні осередки формували організаційне ядро, докола якого групувалися дві хвилі емігрантів з України (після Першої світової війни і революції, та після Другої світової війни).

Інформація про функціонування різних релігійних конфесій в «ЕУ» вміщена і в спеціальних гаслах. Так, у великій статті «З'єднані Держави Америки», матеріали для якої готувало близько десяти авторів, а впорядкував В. Маркусь, значне місце відведено релігійним об'єднанням.

---

¹⁴ *Ленцик В.* Греко-Католицька Богословська Академія // Енциклопедія Українознавства: Словникова частина. У 11 т. / За ред. В. Кубійовича. — Львів: Наукове товариство ім. Т. Шевченка, перевид. Львів, 1993. — Т. 2. — С. 431; *Його ж.* Греко-Католицька Семінарія // Енциклопедія Українознавства: Словникова частина. У 11 т. / За ред. В. Кубійовича. — Львів: Наукове товариство ім. Т. Шевченка, перевид. Львів, 1993. — Т. 2. — С. 431.

¹⁵ *Рубльова Н. С.* Духовні навчальні заклади // Енциклопедія історії України: Т. 2: Г–Д / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. — К.: В-во «Наукова думка», 2004. — С. 507.

У тексті віддзеркалюється складна ситуація, що склалася на рубежі XIX–XX ст. у релігійному житті української еміграції. У стислому вигляді її сутність можна окреслити як таку, що лежала в площині етноконфесійної самоідентифікації. Значний вплив латинського середовища, в якому перебували перші греко-католицькі священники і громади, спричинили заборони на богослужіння тим душпастирям, які були одружені, та перехід у православ'я частини вірних, що інспірував Синод РПЦ. Цей рух підтримали «священники-малороси» з Наддніпрянщини та галицькі й закарпатські москвофіли.

У греко-католицькому середовищі розгорнулася боротьба між мадяро- і русофільською частиною духовенства (переважно закарпатського) і національно свідомою (здебільшого з Галичини). У 1900 р. в США налічувалося майже 80 тис. вірних ГКЦ, організованих у парохіях.

Лише 1907 р. зусиллями А. Шептицького в США було сформовано єпископство. Першим єпископом став василіянин С. Ортинський у статусі генерального вікарія кожного латинського єпископа, в єпархії якого мешкали греко-католики. По смерті Ортинського процес консолідації греко-католиків припинився. У 1924 р. Ватикан затвердив дві церковні одиниці: для галичан — на чолі з єп. К. Богачевським (у Філадельфії) та закарпатців — під орудою В. Такача у Мунгалі (згодом — у Пітсбурзі). Та лише у 30-х роках конфесійне життя греко-католиків унормувалося. У 40–50-ті роки сформувалися Стенфордський та Пітсбургський екзархати. Першим українським греко-католицьким митрополитом у США став К. Богачевський¹⁶.

У статті «Українська Католицька Церква» (автор — В. Маркусь) детально пояснюється походження назви цієї конфесії, її статус у Католицькому світі. У матеріалі наголошується на тому, що Ватикан визнав юрисдикцію Пітсбурзької митрополії, що складається з 1 архієпархії та 3 єпархій і не визнають зверхності верховного архієпископа Львівського (вихідці з Закарпаття)¹⁷.

В. Кисілевський вказує на особливість релігійного життя українців у Канаді на початку XX ст. До часу вони не мали духовної опіки, аж поки на них стали активно впливати «російська православна місія та євангеліки». Спроби змінити ситуацію прибулих греко-католицьких священнослужителів виявилися безуспішними. До того ж, вихідці з Буковини

---

¹⁶ *Маркусь В.* З'єднані Держави Америки // *Енциклопедія Українознавства: Словникова частина.* У 11 т. / За ред. В. Кубійовича. — Львів: Наукове товариство ім. Т. Шевченка, перевид. Львів, 1994. — Т. 3. — С. 813–814.

¹⁷ *Маркусь В.* Українська Католицька Церква // *Енциклопедія Українознавства: Словникова частина.* У 11 т. / За ред. В. Кубійовича. — Львів: Наукове товариство ім. Т. Шевченка, перевид. Львів, 2000. — Т. 9. — С. 3361.

заснували власну Греко-православну церкву (1918 р.). У 1924 р. правлячим єпископом УГПЦ став Іван Теодорович з ієрархії митрополита В. Липківського, а 1947 р. його змінив архієпископ Мстислав (Скрипник) з ієрархії УАПЦ в Європі. У 1951 р. цю посаду обійняв митрополит Іларіон (Огієнко). 9-й собор УГПЦ оголосив створення митрополії з трьох єпархій. У 1958 р. УГПЦ мала 300 парафій 80 священиків і 120 тис. вірних, богословські навчальні заклади, братства, видавала друкований орган «Вісник».

У 1951 р. співвідношення вірних різних українських конфесій у Канаді було таким: католики — 221,4 тис. (56%), православні — 111,1 тис. (28,1%), євангеліки та інші — 62,5 тис. (15,9%)¹⁸.

Тим часом до виокремлення з неї Греко-православної церкви Греко-католицька церква в Канаді вибудовувала свою структуру завдяки надісланам туди з України митрополитом Андреем Шептицьким о. В. Жолдаку, василіянину С. Дидику, а потім єп. М. Будці, який розгорнув активну організаційну діяльність. На час розколу УКТ (Руська греко-католицька церква — офіційна назва в Канаді) мала 47 священиків, 299 парафій та місій, новіціят василіян і редемптористів, різні церковно-національні установи, понад 100 тис. вірян.

У 1929 р. наступником єп. Будки став єп. В. Ладика, за якого під час «католицької акції» (її проводило Братство українських католиків та інші організації) ця конфесія зростала, отримавши у 1948 р. від Апостольської Столиці санкцію на створення трьох екзархатів. У 1958 р. вона налічувала 266 священиків, 590 парафій, понад 250 тис. вірян, чернечі ордени василіян, редемптористів, сестер-служебниць, студитів та інші, мала розгалужену мережу шкіл, духовних навчальних закладів, друкарень, народних домів, кредитних спілок тощо¹⁹.

Серед українських емігрантів кінця ХІХ — поч. ХХ ст. православних було небагато (переважно з Буковини та підросійської України). Вони вливалися до парафій РПЦ, котрі поповнювалися також з греко-католиків, які переходили у православ'я в періоді боротьби проти латинських впливів (1891–1905 рр.), запровадження celibату і перепису майна на

---

¹⁸ *Кисілевський В.* Українська Греко-Православна Церква // *Енциклопедія Українознавства: Словникова частина. У 11 т. / За ред. В. Кубійовича.* — Львів: Наукове товариство ім. Т. Шевченка, перевид. Львів, 1994. — Т. 3. — С. 937–939; *І. Т.* Церковне життя // *Енциклопедія Українознавства: Словникова частина. У 11 т. / За ред. В. Кубійовича.* — Львів: Наукове товариство ім. Т. Шевченка, перевид. Львів, 1994. — Т. 3. — С. 937–939.

¹⁹ *Казимира В.* Українська Католицька Церква України // *Енциклопедія Українознавства: Словникова частина. У 11 т. / За ред. В. Кубійовича.* — Львів: Наукове товариство ім. Т. Шевченка, перевид. Львів, 1994. — Т. 3. — С. 938.

єпископів (1910–1913, 1923–1929 рр.), а також руху закарпатських греко-католиків до православ'я (1919–1935 рр.). У 1911 р. у складі парафій РПЦ налічувалося 11800 емігрантів з Галичини, та 6400 — Закарпаття.

У 20-х роках національно свідома частина вірян стала відходити від російського православ'я і творити власну церковну структуру.

Ще до того, 1915 року, група, котра не бажала підпорядковуватися ні російському Синоду, ні Риму, сформувала у Чикаго Народу незалежну церкву на чолі з о. Холмицьким.

Проголошення автокефалії в Україні 1919 року стимулювало український православний рух у Північній Америці. У 1920 р. в Нью-Йорку засновано Українську греко-православну церкву в Америці (з адміністратором о. Копачуком на чолі), що проголосила єдність з УАПЦ в Україні. У 1924 р. Всеукраїнська православна рада в Києві призначила для керівництва УГПЦ архієпископа Івана Теодоровича, після чого почала зростати кількість парафій і духовенства: від 11 парафій у 1924 р. до 32 у 1932 р. (з 25 священниками).

Чергова хвиля переходу греко-католиків у православ'я спричинила до появи нового відгалуження — Американської Української греко-католицької церкви (1926 р.) на чолі з о. Й. Пелеховичем. У 1931 р. її єпископом став греко-католицький священник Йосиф Жук, якого хіротонізувала Константинопольська патріархія. Водночас було змінено назву на Українську православну церкву в Америці. Наступником Й. Жука став Богдан Шпилька, хіротонізований у 1937 р.

У 1948 р. на соборі в Аллентавні його учасники спробували домовитися про об'єднання православних в єдиній церкві, хоча І. Теодорович прийняв канонічні свячення від екзарха Олександрійської патріархії.

Під час собору 1950 р. оформилася Українська православна церква США на чолі з митрополитом І. Теодоровичем (його заступником став архієпископ Мстислав (Скрипник), членами собору єпископів — архієпископи Геннадій (Шиприкевич) та Володимир (Малець). Тим часом архієпископ Б. Шпилька продовжив очолювати окрему церкву як вікарій Грецького екзархату.

Спроби митрополита Іларіона разом з Б. Шпилькою та О. Черняком створити Українську карпато-руську православну митрополію Північної та Південної Америки реальних наслідків не мали.

Одним з наслідків нової хвилі еміграції після Другої світової війни у США стала поява ще однієї конфесії — УАПЦ в екзилі (1951 р.). Її очолили архієпископи Палладій (Видибіда-Руденко) та Ігор (Губа). Представники цієї конфесії вважали себе спорідненими з УАПЦ, відновленої в Україні 1942 р. У 1956 р. вона мала 6 храмів, 16 осіб духовного звання і 1650 вірних, видавала пресовий орган «Життя і церква».

Інша УАПЦ (соборноправна) постала 1947 року в Західній Німеччині. До її складу увійшли ті, хто піддавав сумніву канонічно-правові підстави відродженої під час німецької окупації України Автокефальної церкви. Адепти соборноправної УАПЦ позиціонували себе як правонаступники формації митрополита В. Липківського. Ця церковна організація на чолі з архієпископом Григорієм (Огійчуком) у 1957 р. налічувала 4 парафії, 10 священників, видавала неперіодичний орган «Православний українець». Цього ж року від неї відкололася група священнослужителів та парафіян, які вважали себе справжніми спадкоємцями УАПЦ 1921 року та співпрацювали з Західноєвропейською єпархією УАПЦ (соборноправної), очолюваної єпископом Євгеном (Бачинським). Частина православних українців у США належала до інших конфесій: РПЦ, Російської православної патріаршої церкви, Карпато-руської греко-католицької православної церкви в Америці, Народної Карпато-руської православної церкви²⁰.

У 9-у томі «ЕУ» опублікована стаття А. Жуковського про УГПЦ, у якій міститься перелік її очільників (у 1919–1924 рр. — митрополит Германос Сегеді, потім — архієпископ Іван Теодорович, у 1947–1950 рр. — архієпископ Мстислав Скрипник, у 1951–1972 рр. — митрополит Іларіон. У 1924 р. вона нараховувала 70 громад і 12 священників, 1955 р. — відповідно 200 і 70, 1979 р. — 300 і 93. Підготовка кадрів духовенства здійснювалася у створеній 1946 року Колегії св. Андрія (Вінніпег), що поєднана з Манітобським університетом. Культурно-просвітницьку і виховну роботу в національному дусі проводили Рада української школи, інститути ім. Петра Могили (Саскатаун, з 1916 р.), св. Івана (Едмонтон, з 1918 р.), св. Володимира (Торонто, з 1949 р.). Пресові органи видавали консисторія («Вісник») та Наукове богословське товариство у Вінніпезі («Віра й культура»).

У 1927 р. з ініціативи УГПЦ засновано центральний орган Союзу українських самостійників, що координував діяльність громадських об'єднань — Товариства українців — самостійників, Союзу українок Канади, Союзу українських народних домів та інших²¹.

За авторством А. Жуковського вийшов також матеріал про Українську православну церкву у США. До вже відомих фактів він додав інформацію про те, що внаслідок канонічних труднощів архієпископа

---

²⁰ *Маркус В.* З'єднані Держави Америки // Енциклопедія Українознавства: Словникова частина. У 11 т. / За ред. В. Кубійовича. — Львів: Наукове товариство ім. Т. Шевченка, перевид. Львів, 1994. — Т. 3. — С. 813–814.

²¹ *Жуковський А.* Українська Греко-Православна Церква // Енциклопедія Українознавства: Словникова частина. У 11 т. / За ред. В. Кубійовича. — Львів: Наукове товариство ім. Т. Шевченка, перевид. Львів, 2000. — Т. 9. — С. 3350–3351.

І. Теодоровича частина вірян у 1932 п. перейшла від УПЦ (США) до УПЦ під юрисдикцію Патріарха Константинопольського. Під час собору 1950 р. приходи юрисдикції митрополита І. Теодоровича і архієпископа Мстислава Скрипника об'єднались у одну УПЦ у США. У цей час вона мала 118 священників. У наступному році в Нью-Йорку виник православний центр, куди перенесли адміністративний осередок УПЦ. Тут заснували музей, бібліотеку-архів, видавництво, семінарію ім. св. Софії, асоційовану з Ратгерським університетом, звели церкву-пам'ятник, заклали цвинтар, де поховані відомі українські діячі.

УПЦ у США мала одну єпархію в південній Америці (6 парафій в Аргентині, 12 — у Бразилії, 4 — у Парагваї, 3 — у Венесуелі, які охоплювали 30 тис. вірян).

При УПЦ у США діяли Науково-богословський інститут, Українська православна ліга у США з молодіжним відділом, Об'єднання українського сестринства. Офіційним органом був щомісячник «Українське православне слово», а з 1951 р. — «Український православний календар»²².

Після Другої світової війни, за різними оцінками, у західноєвропейських країнах залишилося від 200 до 300 тис. українців, більшість яких були греко-католиками. У перші повоєнні роки духовну опіку над ними доручили Апостольському Візитатору для Західної Європи. Після того, як у 1950 р. завершилося переселення українців до Америки й Австралії, Ватикан сформував три екзархати: у Великій Британії (1957 р.), Західній Німеччині (1959 р.) і Франції (1960 р.). Та, попри всі спроби, у другій половині 50-х років не вдалося досягнути цілісності організму Української католицької церкви. Це сталося 1963 року.

В. Маркусь навів статистичні зведення про УКЦ: у таблицях по Україні та інших державах світу вказана кількість єпископату, парафій, храмів, священників, семінарій, віруючих. З цих даних сумарно впливає цифра у понад 6 млн. вірян цієї конфесії, хоча дані по Україні взяті за 1944 р., а по інших регіонах світу — за 1980 р.²³

Певна частина гасел в обох виданнях присвячена протестантським конфесіям. У статті В. Боровського «Євангелики» цим терміном охоплено вірних аугсбурзького (лютеранського), реформаторського або пресвітеріанського (кальвіністського), баптистського, англіканського або єписко-

---

²² Жуковський А. Українська Православна Церква у ЗДА // Енциклопедія Українознавства: Словникова частина. У 11 т. / За ред. В. Кубійовича. — Львів: Наукове товариство ім. Т. Шевченка, перевид. Львів, 2000. — Т. 9. — С. 3383–3384.

²³ Маркусь В. Українська Католицька Церква // Енциклопедія Українознавства: Словникова частина. У 11 т. / За ред. В. Кубійовича. — Львів: Наукове товариство ім. Т. Шевченка, перевид. Львів, 2000. — Т. 9. — С. 3363–3365.

пального віросповідання. Першими організували свої громади в США і Канаді (1922 р.) представники реформаторської течії. Так виникло Українське євангельське об'єднання у Північній Америці. У 1925 р. реформаторський рух завдяки кільком місіонерам поширюється в західній Україні, де виникає Українська євангельсько-реформаторська церква. Адепти аугсбурзького віровизнання сформували Євангельська-аугсбурзьку церкву. Кроки до об'єднання цих двох релігійних напрямів зупинила радянська влада у 1939 р.

Натомість на території П Річпосполитої станом на 1930 р. налічувалося майже 100 тис. «євангеліків», у Канаді у 1941 р. — 20 тис., а 1951 року — 60 тис., на Закарпатті у повоєнні роки — близько 70 тис. (переважно угорці)²⁴.

У невеликому гаслі «Українські євангельські (протестантські) церкви в Канаді» В. Боровський окреслив ситуацію в цьому сегменті релігійного життя української діаспори. Автор нагадує, що ці «малі конфесії» формувалися з українських штундистів, які від переслідувань у самодержавній Росії утікали до Північної Америки, а також з вірян т. зв. Незалежної греко-православної церкви якою керував І. Бодруг. Ще 1913 р. 21 священник цієї організації увійшов до складу Пресвітерської церкви Канади. З часом, коли частина цієї конфесії злилася з іншими євангельськими групами в Злучену церкву Канади, більшість українських пасторів і громад стали її частиною. Згідно з переписом 1951 р., на території Канади мешкало 60 тис. українців-протестантів, зокрема 28,2 тис. належало до ЗЦК, 10 тис. — до Англіканської, 4,5 тис. — до Пресвітерської, 3700 — до Баптистської, 3400 — до Лютеранської, менша кількість — до п'ятидесятників, суботників, Свідків Єгови та інших.

1922 року виникло Українське Євангельське об'єднання у Північній Америці, членами якою вважають себе представники ЗЦК, Пресвітерської, двох Українських євангельсько-реформованих церковних громад. У Канаді УЄО має дві філії. Українські прихильники згуртувалися довкола Всеукраїнського об'єднання євангельських християн-баптистів (Саскатаун). 1946 року воно заснувало Український біблійний інститут для підготовки проповідників та видавничої діяльності. Протестантські церкви видавали пресові часописи «Євангельська правда», «Канадійський ранок», «Християнський Вісник»²⁵.

---

²⁴ Боровський В. Євангеліки // Енциклопедія Українознавства: Словникова частина. У 11 т. / За ред. В. Кубійовича. — Львів: Наукове товариство ім. Т. Шевченка, перевид. Львів, 1993. — Т. 2. — С. 649.

²⁵ Боровський В. Українські євангельські (протестантські) церкви в Канаді // Енциклопедія Українознавства: Словникова частина. У 11 т. / За ред. В. Кубійовича. — Львів: Наукове товариство ім. Т. Шевченка, перевид. Львів, 1994. — Т. 3. — С. 940.

У низці гасел розкривається історія найвідоміших монастирів та храмових споруд. Узагальнений матеріал про монастирі підготував о. М. Ваврик. Подавши широку історичну ретроспективу, автор згадав десятки монастирів, які з'являлися упродовж XI–XVIII століть на теренах України. Стосовно XIX–XX століть він вказує на те, що в цей час на українських землях під Росією монастирське будівництво «представлене дуже нечисленними зразками урядового енархіяльного, а то й суто московського стилю (Трапезна Печерської Лаври 1900 р., Троїцький собор у Почаєві 1906 р. та ін.), що стоять у різкій протилежності до давніших будівель, а в Галичині й на Закарпатті позначився кількома помітнішими спорудами (василіанські церкви у Гошеві та Жовкві, монастирі сестер-василіянок у Львові й Станіславові, церква отців редemptористів у с. Михайлівка на Пряшівщині та ін.)».

За більшовицької влади майно монастирів націоналізували, цінності пограбували, а споруди зруйнували.

У роки Другої світової війни кілька монастирів відновили діяльність, а з 1943 р. Кремль дещо змінив курс щодо РПЦ. У 1954 р. в УРСР функціонувало 39 монастирів та скитів (14 — у Закарпатській області), серед них — напівзруйнована Києво-Печерська Лавра і два жіночі монастирі в Києві, Успенський монастир поблизу Одеси.

З 1954 р. почалася нова хвиля утисків релігійних інституцій і більшість монастирів включно з Києво-Печерською лаврою закрили, а існуючим до межі скоротити матеріальну базу²⁶.

В «Енциклопедії Українознавства» вміщено кілька гасел про монастирі, зокрема про Манявський скит, Михайлівський Золотоверхий, Видубицький, Кирилівський, Богоявленський у Києві, Спасо-Преображенський — у Новгород-Сіверському, Онуфріївський — у Львові, Густинський (поблизу Прилук), Мгарський — у Лубнах, Крупицький (неподалік Батурина), Троїцько-Ільїнський — у Чернігові, Києво-Печерську та Почаївську лаври та інші.

В «ЕІУ» узагальнене гасло про монастирі відсутнє, натомість вміщено кілька ґрунтовних матеріалів про найбільші з них. Ю. Мицик і Л. Федорова подають розлогу історичну ретроспективу, в якій певне місце відведено XX ст. Дослідники наводять дані, що ілюструють статки Києво-Печерського монастиря у 1917 р.: 123,7 тис. руб. чистого прибутку, 424 тис. руб. — прибутку від нерухомого майна, 2 млн 687 тис. руб. внесків від добродійців. У власності Лаври перебувало 3161 десятина,

---

²⁶ о. Ваврик М. Монастирі // Енциклопедія Українознавства: Словникова частина. У 11 т. / За ред. В. Кубійовича. — Львів: Наукове товариство ім. Т. Шевченка, перевид. Львів, 1994. — Т. 4. — С. 1457–1458.

2232 квадратних сажнів земельних угідь, цегельний завод, паровий млин, лісопилля, друкарня, літографічна, малярна, позолотна, ремонтно-срібна, шведька, столярна, ковальсько-слюсарська майстерні, книжкові, іконні, бакалійні лавки, ставки, стайні, дві лікарні тощо. Монастирське братство у цей час налічувало понад 780 осіб, ще понад 400 осіб працювали в монастирі.

У 1918–1920 рр. Лавра зазнала руйнувань внаслідок збройних сутичок ворогуючих сторін, а 1920 року почалося вилучення її майна на користь держави «диктатури пролетаріату» і за два роки його сума становила 164,5 тис. руб. золотом. Попри те, що монастир жертвував значні кошти для голодуючих, ченців та послухників піддавали репресіям, а 1929 р. взагалі закрили.

Та ще до того, 1926 р. на території Лаври було створено заповідник з антирелігійним та іншими музейними установами. Якщо в «Енциклопедії Українознавства» автор статті про Києво-Печерську Лавру В. Павловський упевнено стверджує, що 3 листопада 1941 р. Успенський собор Лаври злетів у повітря внаслідок здетонування вибухівки, закладеної відступаючими радянськими військами²⁷, то в «ЕІУ» зустрічаємо обтічне формулювання: «за нез'ясованих остаточно обставин». Принагідно зазначимо, що існують і інші версії руйнування святині²⁸.

Під час німецької окупації монастир відновив діяльність зусиллями схиархієпископа Антонія (Абашидзе). У 1946 р. монастиреві передали в користування 5,25 га території, 8 будівель, 4 храми з дзвіницями у межах Дальніх та Ближніх печер.

Хрущовська доба позначена наступом на позиції монастиря, вилученням корпусів, дальніх печер, храмових споруд. Нарешті 28 лютого 1961 р. Київський міськвиконком розірвав договір з монастирем на тій підставі, що останній, буцім-то, порушував умови охорони і збереження історичних пам'яток²⁹.

Д. Вортман і Ю. Мицик підготували для «ЕІУ» гасло «Почаївська Свято-Успенська Лавра», в якому простежується зміна її підпорядкування, в окремих рубриках характеризуються архітектурний ансамбль,

---

²⁷ Павловський В. Києво-Печерська Лавра // Енциклопедія Українознавства: Словникова частина. У 11 т. / За ред. В. Кубійовича. — Львів: Наукове товариство ім. Т. Шевченка, перевид. Львів, 1994. — Т. 3. — С. 999.

²⁸ Кабанець Є. П. Загибель Успенського собору: міфи і дійсність. Документальне розслідування. — К.: Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник, 2011. — 376 с.

²⁹ Мицик Ю. А., Федорова Л. Д. Києво-Печерська Лавра // Енциклопедія історії України: Т. 4: Ка–Ком / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. — К.: В-во «Наукова думка», 2007. — С. 194–195.

Успенський собор, корпус келій, архіерейський корпус, Троїцький собор. У тексті зазначено, що в роки Першої світової війни монастир частково евакуйовано, він зазнав шкоди від австро-угорських військ та був перетворений на костюл. Після Брусилівського прориву 1916 р. його повернули православним. Та в 1917 р. Лавру пограбували більшовики, а після 1921 р. обитель перейшла під юрисдикцію Польської автокефальної православної церкви у межах II Річпосполитої. Чернецтво монастиря і священнослужителі займали переважно антиукраїнську позицію, але під тиском вірних 1933 року Священний Синод ПАПЦ, змушений був віддати Волинську єпархію українському архієрею — Олексію (Громадському).

У 1939 р. Лавра перейшла під егіду РПЦ. У серпні 1941 р. тут відбувся собор єпископів, якій проголосив створення Автономної православної церкви, а в листопаді — ще один собор, який обрав Олексія (Громадського) митрополитом Волинським і Житомирським та екзархом України.

По війні у Почаївській Лаврі розгорнулися відновлювальні роботи, але з середини 50-х років їх згорнули. Частина монастирських споруд влада вилучила й передала під заповідник, музей атеїзму, психіатричну лікарню. Та все ж під тиском світової громадськості влада не наважилася закрити Лавру зовсім³⁰.

В обох енциклопедичних виданнях приділено значну увагу церковній архітектурі. У гаслах про монастирі й окремі храми містяться малюнки і фотографії видатних пам'яток сакрального зодчества: Успенських соборів Києво-Печерської, Почаївської, Святогірської Лавр, Собору Св. Юра у Львові, Іллінських церков у Києві, Суботові, Чернігові, Свято-Михайлівського бакотського монастиря, архітектурного комплексу Буковинських митрополитів у Чернівцях, церковних споруд у Північній Америці та Західній Європі. З цих матеріалів можна скласти цілий альбом унікальних зразків української сакральної архітектури, що належить до світової культурної скарбниці. Значна їх частина зазнала ушкоджень під час війн та революцій, внаслідок атеїстичного наступу більшовиків на церкву, а деякі були втрачені назавжди.

В обох енциклопедичних проектах широко представлена портретна галерея найвідоміших релігійних діячів України першої половини ХХ ст.

Однією зі знакових постатей в історії Православної церкви у цей період став Іван Огієнко — мовознавець, історик церкви, громадський,

---

³⁰ *Вортман Д. Я., Мицик Ю. А.* Почаївська Свято-Успенська Лавра // Енциклопедія історії України: Т. 8: Па–Прик / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. — К.: В-во «Наукова думка», 2011. — С. 469.

культурний і політичний діяч. Під час Української революції він був професором Київського державного університету (1918 р.), організатором і ректором Кам'янець-Подільського державного українського університету (1919). У 1918 р. І. Огієнко очолював Міністерство освіти в уряді УНР, 1919–1921 рр. — Міністерство віросповідань.

У статті, вміщеній в «ЕУ», повідомляється про те, що після еміграції до Польщі він став професором церковно-слов'янської мови й палеографії православного факультету Варшавського університету (1921–1923 рр.), а 1940 року його хіротонізували в єпископський сан. З титулом архієпископа, а з 1943 р. — митрополита він очолював Холмсько-Підляську архієпархію.

У відповідному гаслі «ЕУ», підготовленому Ю. Пінчуком та О. Завальнюком також простежується життєвий шлях, громадсько-політична, релігійна діяльність І. Огієнка (митрополита Іларіона). На відміну від матеріалу в «ЕУ» в сучасному енциклопедичному виданні ця постать постає переважно як непересічний науковець, видавець, педагог. У тексті наголошується, що він був дійсним членом НТШ ім. Шевченка, Української вільної академії наук, доктором філософії. У його біографії виокремлюються періоди, коли він був приват-доцентом Київського університету, співзасновником Українського народного (1917) та Українського державного (1918 р.) університетів Києві, фундатором і першим ректором Кам'янець-Подільського державного університету (1918 р.), активним діячем УАН, міністром народної освіти УНР (1919–1920 рр.), професором теологічного факультету Варшавського університету (1926–1932 рр.).

Відомості про його душпастирську місію обмежуються згадкою про те, що він був єпископом, архієпископом, митрополитом Холмським та Підляським (1940–1944). Після Другої світової війни митрополит Іларіон емігрував до Вінніпега (Канада), де від 1951 р. очолював Українську греко-православну церкву.

У матеріалі перелічено десятки праць видатного вченого і мислителя у галузі мовознавства, славістики, історії церкви, культури, канонічного права, згадано про його переклад Св. Письма й богослужбової літератури українською мовою, редагування і видання журналів «Рідна Мова» і «Наша Культура» у Польщі, 1933–1939 рр. та «Слово Істини», «Наша Культура», згодом «Віра й культура» в Канаді³¹. Вказується, що митрополит Іларіон обстоював автокефальні засади Української православної

---

³¹ *К-ий І. Іларіон* // Енциклопедія Українознавства: Словникова частина. У 11 т. / За ред. В. Кубійовича. — Львів: Наукове товариство ім. Т. Шевченка, перевид. Львів, 1994. — Т. 3. — С. 863.

церкви та її екуменічні зв'язки з представниками інших релігійних конфесій.

Відзначається внесок богослова у переклад Біблії та богослужбової літератури українською мовою, авторство праць з канонічного церковного права, мовознавства, славістики, історії культури та інших дисциплін.

Як член «Просвіти» й Історичного товариства Нестора Літописця, архівних комісій, засновник і голова науково-богословського товариства у Вінніпезі І. Огієнко долучився до багатьох наукових і просвітницьких акцій релігійного та світського змісту³².

Справжнім взірцем стійкості у протистоянні з радянською та тоталітарною системою вважають Йосипа Сліпого — патріарха Української греко-католицької церкви.

Захистивши докторську дисертацію з теології, він у 1922 р. став професором, а через три роки — ректором Греко-католицької духовної семінарії у Львові, реорганізованої його зусиллями у богословську академію. У матеріалі Г. Герасимової про цього видатного церковного діяча, науковця перелічено його здобутки на цій ниві: організація і керівництво богословським науковим товариством, велика наукова спадщина (14 томів праць), душпастирське служіння у сані архієпископа (1930 р.), коадьютора митрополита, митрополита Галицького, архієпископа Львівського та єпископа Кам'янець-Подільського.

У квітні 1945 р. Й. Сліпого арештували за антирадянську діяльність і до 1963 р. він перебував у в'язниці, доки на вимогу світової громадськості не був депортований до Ватикану³³.

В «ЕУ» вміщено гасла, присвячені знаковій для України родині Шептицьких: Атанасію з Воцанів митрополит Київський (1972 р.) та Атанасію, єпископу Перемиському, Варлааму, Леву, Климентію. Митрополиту Андрею Шептицькому відведено особливе місце. У підготовленій В. Ленциком статті про першоієрарха ГКЦ періоду після Другої світової війни присвячено більшу частину матеріалу.

Автор вказує на послідовну лінію, якої Шептицький дотримувався в «українському питанні». Так, за підтримку Української національної ради, що прагнула перебрати владу в Галичині, польська влада примусила його не залишати палати від листопада 1918 р. до грудня 1919. Від

---

³² Пінчук Ю. А., Завальнюк О. М. Огієнко Іван Іванович // Енциклопедія історії України: Т. 7: Мл–О / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. — К.: В-во «Наукова думка», 2010. — С. 520–521.

³³ Герасимова Г. П. Сліпий Йосип // Енциклопедія історії України: Т. 9: Прил–С / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. — К.: В-во «Наукова думка», 2012. — С. 627.

керівництва ЗУНР він домагався звільнення польських ксьондзів, затриманих за протиукраїнську діяльність. Після візитації до Риму, Північної та Південної Америки, де він виступав за самостійність України, польський уряд затримав його у Познані і лише в січні 1924 р. за втручання Пія XI його звільнили. Кир Андрей вітав постанову Карпатської України, проголошення Акту 30 червня 1941 р. про відродження Української держави (пастирським листом 1 липня 1941 р.). Він очолив Українську національну раду 1944 року.

Андрей Шептицький надсилав інтерпеляції нацистському керівництву III Райху з протестами проти терору, геноциду і Голокосту, рятував євреї. У пастирському листі «Не убий!» застерігав від насильства, як засобу розв'язання суспільно-політичних проблем.

В «ЕІУ» Л. Войтович реконструював колективний портрет роду Шептицьких. У ХХ ст. найяскравішими його представниками стали, окрім Андрея Шептицького, його батько Ян — цісарський шамбелян, рицар Мальтійського ордену, депутат Галицького крайового сейму, брати Климентій — архімандрит ордену студитів, який загинув у радянській в'язниці 1951 року, а також Станіслав — офіцер Збройних сил II Річ-посполитої, начальник Генштабу (1918 р.), потім — міністр військових справ³⁴. Окреме гасло про Андрея Шептицького підготував Ю. Черченко. Значна частина цього матеріалу охоплює події Першої світової війни. Автор акцентує увагу на патріотичному ставленні Кир Андрея до ЗУНР, за що він зазнав утисків від польських властей.

Як апостольський візитатор упродовж 1921–1922 р. митрополит Андрей Шептицький відвідав єдиновірців у кількох країнах Європи, Північної та Південної Америки, де зустрічався з прем'єр-міністром Великої Британії Д. Ллойд-Джоржем, президентами Франції Р. Пуанкаре і США В. Гардінгом, міністром і майбутнім президентом США Г. Гувером, політичними колами Канади. Під час цих контактів він доносив інформацію про важке становище української спільноти в Польщі, за що польський уряд, попри наявність дипломатичного імунітету (як посланця Ватикану), заарештував його на кордоні й утримував у Познані. Лише після втручання Папи Пія XI він зміг повернутися додому.

У 20–30-ті роки Першоїєрарх ГКЦ багато зусиль спрямував на розвиток культури, освіти й науки. У 1921 р. з його ініціативи у Римі відкрилася Українська історико-церковна місія, що виявляла, систематизувала та готувала до публікації архівні джерела, які стосувалися

---

³⁴ *Войтовчи Л. В. Шептицькі // Енциклопедія історії України: Т. 10: Т–Я / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. — К.: В-во «Наукова думка», 2013. — С. 633–634.*

України. 1925 року обраний дійсним членом НТШ (філософська секція). У 1928 р. створив Греко-католицьку богословську академію у Львові — єдиний український виш у II Річпосоплтії.

Займаючи виразну національну й гуманістичну позицію, Кир Андрей апелював до польського керівництва і Святого Престолу з приводу пацифікації (1930 р.), засудив у своєму посланні Голодомор 1932–1933 років та zorganizував збір продовольства для голодуючих в УРСР, а також ревіндикаційну акцію, що супроводжувалася нищенням православних храмів на Волині, Поліссі, Підляшші та Холмщині. Він вітав проголошення незалежної Карпатської України, Акт 30 червня 1941 р. про відродження Української держави.

Разом з тим митрополит Андрей послідовно засуджував державний терор і терористичні засоби як методи досягнення політичних цілей, про що свідчать його архіпастирські послання. Звертався він і до керівників СРСР з приводу утисків ГКЦ та до лідерів III Райху через кривавий терор в окупованій Україні. Сприяв порятунку євреїв³⁵.

Однією з найяскравіших фігур релігійного і громадсько-політичного життя в Україні першої половини і середини ХХ ст. були Мстислав (Скрипник) — перший патріарх Київський і всієї України, предстоятель Української православної церкви в Україні, США, країнах Західної Європи, Південної Америки, Австралії й Нової Зеландії. У матеріалі про цю непересічну особистість для «ЕУ» Д. Степовик описує його сповнений боротьби проти тиранії життєвий шлях. 19-річним хлопцем він боронив зі зброєю в руках УНР, був поранений. Після Першої світової війни розвивав українську кооперацію та шкільництво на Волині. У 30-ті роки репрезентував інтереси українського населення цього регіону як посол польського Сейму, виступав проти колонізації й асиміляції українства.

У 5-у томі «ЕУ» місце постаті Мстислава (Скрипника) відведене невелике, що частково пояснюється часом підготовки цього видання. У тексті згадується про його активну громадську та політичну діяльність, коли у 30-ті роки він був членом Волинського українського об'єднання і став депутатом польського Сейму. Увійшовши до складу Української парламентської репрезентації, Степан Скрипник підписав документ-пропозицію про надання статусу автономії для українських земель у Польщі.

Обравши шлях духовного служіння, Мстислав у 1942 р. хіротонізували у Києві у сан єпископа, а потім за активну діяльність, спрямовану

---

³⁵ Черченко Ю. А. Шептицький Андрій // Енциклопедія історії України: Т. 10: Т–Я / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. — К.: В-во «Наукова думка», 2013. — С. 632–633.

на формування єдиної Православної церкви в Україні, він був заарештований гестапо. Насправді, Мстиславу було заборонено займатися питаннями, що мали політичну вагу і залишати межі своєї єпархії. У 1944–1946 рр. він служив єпископом УАПЦ у Німеччині, 1947–1944 рр. — правлячим єпископом УГПЦ у Канаді, з 1950 р. — архієпископом головної Консисторії і заступником митрополита УПЦ в США. Ініціював заснування релігійно-культурного осередку у Бавнд Бруці³⁶.

У статті згадуються здобутки митрополита Мстислава на організаційно-суспільній ниві, але майже нічого не сказано про його душпастирську і богословську діяльність³⁷.

Аналіз релігійного сегменту тематики «Енциклопедії Українознавства» та «Енциклопедії історії України» дає підстави стверджувати, що вона доволі збалансовано (у співставленні з іншою проблематикою) представлена в обох проектах. Особливістю першого з них є те, що до його творення долучалося багато тих, хто безпосередньо був задіяний у суспільно-політичному та релігійному житті, зокрема священнослужителі й церковні історики, науковці, які водночас були практикуючими вірянами. У поєднанні з тим, яку роль відігравали провідні діячі церкви в громадських і політичних акціях національного змісту, це наклало відбиток на характер енциклопедичних текстів. Оскільки більшість національно свідомих кліриків та архієреїв, які активно заявили свої погляди у період Другої світової війни, емігрували у Західну Європу, Америку й Австралію, значна частина гасел містить інформацію про їхню життєдіяльність у місцях нового проживання, реалізацію масштабних конфесійних, культурно-просвітницьких проектів, розбудову релігійних об'єднань. У зв'язку з цим не викликає здивування велика кількість біографічних матеріалів, адже ці постаті відігравали помітну роль в духовній підтримці вірян у важких випробуваннях війни та на еміграції.

Натомість в «Енциклопедії історії України» матеріали з релігійної тематики більшою мірою обмежуються територією України, спираються на ширшу джерельну та історіографічну базу. У портретній галереї «ЕІУ» значно менше позицій і вони присвячені переважно найвідомішим фігурам релігійного життя.

Не можна не помітити відсутність матеріалів з деяких важливих аспектів у «ЕІУ», зокрема загальної статті про монастирі в Україні, терор

---

³⁶ Енциклопедія Українознавства: Словникова частина. У 11 т. / За ред. В. Кубійовича. — Львів: Наукове товариство ім. Т. Шевченка, перевид. Львів, 1996. — Т. 5. — С. 1657.

³⁷ Степовик Д. В. Мстислав // Енциклопедія історії України: Т. 7: Мл–О / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. — К.: В-во «Наукова думка», 2010. — С. 97.

і репресії проти духовенства в СРСР, окупаційну політику у релігійній сфері у 1941–1944 рр., зокрема, діяльність «Румунської православної місії в губернаторстві «Трансністрія» та інші.

Водночас видаються не співмірними обсяги деяких гасел, а також співвідношення змістової частини і довідкового апарату (наприклад, у статті про Мстислава Скрипника в ЕІУ вони майже однакові за обсягом).

Втім, з огляду на постійне наповнення енциклопедичного контенту в друкованому й електронному форматах ці та інші недоліки легко долаються. Ця властивість енциклопедичного жанру історієписання, а також доступність та популярність енциклопедичної інформації переконують у необхідності нарощування зусиль науковців задля його якісного наповнення.

REFERENCES

Borovs'kyj, V. (1993). Yevanhelyky. In V. Kubijovych (Ed.), *Entsyklopediia Ukrainoznavstva: Slovnykova chastyna. U 11 t.* (Vol. 2, p. 649). L'viv: Naukove tovarystvo im. T. Shevchenka, perevyd. L'viv. [in Ukrainian].

Borovs'kyj, V. (1994). Ukrains'ki ievanhel's'ki (protestants'ki) tserkvy v Kanadi. In V. Kubijovych (Ed.), *Entsyklopediia Ukrainoznavstva: Slovnykova chastyna. U 11 t.* (Vol. 3, p. 940). L'viv: Naukove tovarystvo im. T. Shevchenka, perevyd. L'viv. [in Ukrainian].

Cherchenko, Yu. A. (2013). Sheptyts'kyj Andrij. In V. A. Smolii (Ed.), *Entsyklopediia istorii Ukrainy.* (Vol. 10: T–Ya, pp. 632–633). Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].

Chubatyj, M. (1993). Dukhovenstvo. In V. Kubijovych (Ed.), *Entsyklopediia Ukrainoznavstva: Slovnykova chastyna. U 11 t.* (Vol. 2, p. 610). L'viv: Naukove tovarystvo im. T. Shevchenka, perevyd. L'viv. [in Ukrainian].

Herasymova, H. P. (2012). Slipyj Josyp. In V. A. Smolii (Ed.), *Entsyklopediia istorii Ukrainy.* (Vol. 9: Pryl–S, p. 627). Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].

I., T. (1994). Tserkovne zhyttia. In V. Kubijovych (Ed.), *Entsyklopediia Ukrainoznavstva: Slovnykova chastyna. U 11 t.* (Vol. 3, pp. 937–939). L'viv: Naukove tovarystvo im. T. Shevchenka, perevyd. L'viv. [in Ukrainian].

Kubijovych, V. (Ed.). (2005). *Entsyklopediia Ukrainoznavstva: Slovnykova chastyna. U 11 t.* (Vol. 5, p. 1657). L'viv: Naukove tovarystvo im. T. Shevchenka, perevyd. L'viv. [in Ukrainian].

Kabanets', Ye. P. (2011). *Zahybel' Uspens'koho soboru: mify i dijsnist'. Dokumental'ne rozsliduvannia.* Kyiv: Natsional'nyj Kyievo-Pechers'kyj istorykukul'turnyj zapovidnyk. [in Ukrainian].

Kryzhanovs'ka, O. O. (2005). Yeparkhiia. In V. A. Smolii (Ed.), *Entsyklopediia istorii Ukrainy.* (Vol. 3: E–J, p. 123). Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].

K-yj, I. (1993). Dukhovna osvita. In V. Kubijovych (Ed.), *Entsyklopediia Ukrainoznavstva: Slovnykova chastyna. U 11 t.* (Vol. 2, p. 619). L'viv: Naukove tovarystvo im. T. Shevchenka, perevyd. L'viv. [in Ukrainian].

K-yj, I. (1993). Yepyskop. In V. Kubijovych (Ed.), *Entsyklopediia Ukrainoznavstva: Slovnykova chastyna. U 11 t.* (Vol. 2, pp. 655–656). L'viv: Naukove tovarystvo im. T. Shevchenka, perevyd. L'viv. [in Ukrainian].

K-yj, I. (1994). Iierarkhiia. In V. Kubijovych (Ed.), *Entsyklopediia Ukrainoznavstva: Slovnykova chastyna. U 11 t.* (Vol. 3, pp. 856–857). L'viv: Naukove tovarystvo im. T. Shevchenka, perevyd. L'viv. [in Ukrainian].

K-yj, I. (1994). Ilarion. In V. Kubijovych (Ed.), *Entsyklopediia Ukrainoznavstva: Slovnykova chastyna. U 11 t.* (Vol. 3, p. 863). L'viv: Naukove tovarystvo im. T. Shevchenka, perevyd. L'viv. [in Ukrainian].

Kysilevs'kyj, V. (1994). Ukrains'ka Hreko-Pravoslavna Tserkva. In V. Kubijovych (Ed.), *Entsyklopediia Ukrainoznavstva: Slovnykova chastyna. U 11 t.* (Vol. 3, pp. 937–939). L'viv: Naukove tovarystvo im. T. Shevchenka, perevyd. L'viv. [in Ukrainian].

Lentsyk, V. (1993). Hreko-Katolyts'ka Bohoslovs'ka Akademiia. In V. Kubijovych (Ed.), *Entsyklopediia Ukrainoznavstva: Slovnykova chastyna. U 11 t.* (Vol. 2, p. 431). L'viv: Naukove tovarystvo im. T. Shevchenka, perevyd. L'viv. [in Ukrainian].

Lentsyk, V. (1993). Hreko-Katolyts'ka Seminaria. In V. Kubijovych (Ed.), *Entsyklopediia Ukrainoznavstva: Slovnykova chastyna. U 11 t.* (Vol. 2, p. 431). L'viv: Naukove tovarystvo im. T. Shevchenka, perevyd. L'viv. [in Ukrainian].

Markus', V. (1994). Z'iednani Derzhavy Ameryky. In V. Kubijovych (Ed.), *Entsyklopediia Ukrainoznavstva: Slovnykova chastyna. U 11 t.* (Vol. 3, pp. 813–814). L'viv: Naukove tovarystvo im. T. Shevchenka, perevyd. L'viv. [in Ukrainian].

Markus', V. (2000). Ukrains'ka Katolyts'ka Tserkva. In V. Kubijovych (Ed.), *Entsyklopediia Ukrainoznavstva: Slovnykova chastyna. U 11 t.* (Vol. 9, p. 3361). L'viv: Naukove tovarystvo im. T. Shevchenka, perevyd. L'viv. [in Ukrainian].

Markus', V. (2000). Ukrains'ka Katolyts'ka Tserkva. In V. Kubijovych (Ed.), *Entsyklopediia Ukrainoznavstva: Slovnykova chastyna. U 11 t.* (Vol. 9, pp. 3363–3365). L'viv: Naukove tovarystvo im. T. Shevchenka, perevyd. L'viv. [in Ukrainian].

Mytsyk, Yu. A. (2004). Dukhovenstvo, dukhivnytstvo, klir, prychet na terenakh Ukrainy. In V. A. Smolii (Ed.), *Entsyklopediia istorii Ukrainy.* (Vol. 2: H–D, p. 506). Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].

Mytsyk, Yu. A. (2005). Yepyskopstva instytut u katolyts'kij tserkvi. In V. A. Smolii (Ed.), *Entsyklopediia istorii Ukrainy.* (Vol. 3: E–J, pp. 123–124). Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].

Mytsyk, Yu. A., & Fedorova, L. D. (2007). Kyievo-Pechers'ka Lavra. In V. A. Smolii (Ed.), *Entsyklopediia istorii Ukrainy.* (Vol. 4: Ka–Kom, pp. 194–195). Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].

o. Vavryk, M. (1994). Manastyri. In V. Kubijovych (Ed.), *Entsyklopediia Ukrainoznavstva: Slovnykova chastyna. U 11 t.* (Vol. 4, pp. 1457–1458). L'viv: Naukove tovarystvo im. T. Shevchenka, perevyd. L'viv. [in Ukrainian].

o. Velykyj, H. (1993). Hreko-Katolyts'ka Tserkva. In V. Kubijovych (Ed.), *Entsyklopediia Ukrainoznavstva: Slovnykova chastyna. U 11 t.* (Vol. 2, pp. 431–432). L'viv: Naukove tovarystvo im. T. Shevchenka, perevyd. L'viv. [in Ukrainian].

Pavlovs'kyj, V. (1994). Kyievo-Pechers'ka Lavra. In V. Kubijovych (Ed.), *Entsyklopediia Ukrainoznavstva: Slovnykova chastyna. U 11 t.* (Vol. 3, p. 999). L'viv: Naukove tovarystvo im. T. Shevchenka, perevyd. L'viv. [in Ukrainian].

Pinchuk, Yu. A., & Zaval'niuk, O. M. (2010). Ohiienko Ivan Ivanovych. In V. A. Smolii (Ed.), *Entsyklopediia istorii Ukrainy.* (Vol. 7: Ml–O, pp. 520–521). Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].

R., M. (1993). Dukhovni seminarii. In V. Kubijovych (Ed.), *Entsyklopediia Ukrainoznavstva: Slovnykova chastyna. U 11 t.* (Vol. 2, pp. 612–613). L'viv: Naukove tovarystvo im. T. Shevchenka, perevyd. L'viv. [in Ukrainian].

R., M. (1993). Yeparkhiia. In V. Kubijovych (Ed.), *Entsyklopediia Ukrainoznavstva: Slovnykova chastyna. U 11 t.* (Vol. 2, p. 655). L'viv: Naukove tovarystvo im. T. Shevchenka, perevyd. L'viv. [in Ukrainian].

Rubl'ova, N. S. (2004). Dukhovni navchal'ni zaklady. In V. Kubijovych (Ed.), *Entsyklopediia istorii Ukrainy.* (Vol. 2: H–D, p. 507). Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].

Stefaniv, Z. (1993). Dushpastyrstvo u vijs'ku. In V. Kubijovych (Ed.), *Entsyklopediia Ukrainoznavstva: Slovnykova chastyna. U 11 t.* (Vol. 2, p. 614). L'viv: Naukove tovarystvo im. T. Shevchenka, perevyd. L'viv. [in Ukrainian].

Stepovyk, D. V. (2010). Mstyslav. In V. A. Smolii (Ed.), *Entsyklopediia istorii Ukrainy.* (Vol. 7: Ml–O, p. 97). Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].

Vojtovchy, L. V. (2013). Sheptyts'ki. In V. A. Smolii (Ed.), *Entsyklopediia istorii Ukrainy.* (Vol. 10: T–Ya, pp. 633–634). Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].

Vortman, D. Ya, & Mytsyk, Yu. A. (2011). Pochaivs'ka Sviato-Uspens'ka Lavra. In V. A. Smolii (Ed.), *Entsyklopediia istorii Ukrainy.* (Vol. 8: Pa–Pryk, p. 469). Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].

Zhukovs'kyj, A. (2000). Ukrains'ka Hreko-Pravoslavna Tserkva. In V. Kubijovych (Ed.), *Entsyklopediia Ukrainoznavstva: Slovnykova chastyna. U 11 t.* (Vol. 9, pp. 3350–3351). L'viv: Naukove tovarystvo im. T. Shevchenka, perevyd. L'viv. [in Ukrainian].

Zhukovs'kyj, A. (2000). Ukrains'ka pravoslavna tserkva. In V. Kubijovych (Ed.), *Entsyklopediia Ukrainoznavstva: Slovnykova chastyna. U 11 t.* (Vol. 9, p. 3380–3382). L'viv: Naukove tovarystvo im. T. Shevchenka, perevyd. L'viv. [in Ukrainian].

Zhukovs'kyj, A. (2000). Ukrains'ka Pravoslavna Tserkva u ZDA. In V. Kubijovych (Ed.), *Entsyklopediia Ukrainoznavstva: Slovnykova chastyna. U 11 t.* (Vol. 9, pp. 3383–3384). L'viv: Naukove tovarystvo im. T. Shevchenka, perevyd. L'viv. [in Ukrainian].

Zuieva V. O., & Pylypenko, O. Ye. (2005). Hierarkhiia. In V. A. Smolii (Ed.), *Entsyklopediia istorii Ukrainy.* (Vol. 3: E–J, pp. 419–420). Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].

Stepan Borchuk,

Doctor of Historical Sciences, Professor of the Department of World History of the Vasyl Stefanyk Precarpathian National University (Ivano-Frankivsk) Ukraine, stepan.borchuk@pu.if.ua

Oleksandr Lysenko,

Doctor of History, Professor, Institute of History of Ukraine of National Academy of Science of Ukraine (Kyiv) Ukraine, ukr2ww@ukr.net

THE ENTI-CONFESSIONAL SPACE OF UKRAINE DURING THE SECOND WORLD WAR IN THE ENCYCLOPEDIA FORMAT

The article analyzes the manner and extent of the reflection of religious life in Ukraine in the first half of the twentieth century on the pages of the Encyclopedia of Ukrainian Studies and Encyclopedia of History of Ukraine, which became the largest national scientific projects in this genre of historiography.

The main conceptual approaches that underlie the theoretical and methodological foundations of these publications are outlined.

The authors state that the Ukrainian-centric nature of both encyclopedias has led to increased attention to historical phenomena that have decisively influenced the process of national and state formation in Ukraine, the self-identification of the Ukrainian community and its socio-political organization outside its borders, including emigration and places of contact. other countries on the European continent.

The role of the Ukrainian «big» churches in supporting the Ukrainian national liberation movement, counteracting assimilation processes in the Second Rich-Polish Republic, Russification in Soviet Ukraine, resistance to the anti-Ukrainian policy of the German and Romanian occupiers in 1941–1944 are traced.

Some stages of formation, structural changes in the «major» confessions caused by internal and external factors, attempts to form unified hierarchies, as well as achieve autocephalous status for the Ukrainian Orthodox Church have been reconstructed.

The method of presenting information about the vicissitudes of the struggle of the Ukrainian Greek Catholic Church for its existence and the actions of the Soviet totalitarian regime aimed at its elimination are highlighted.

A broad picture of the spiritual, cultural, educational, scientific, public, social and political activity of the Ukrainian churches on Ukrainian lands and abroad is being reproduced.

It is revealed how through the portrait gallery of clergymen of different denominations he establishes his mission of spiritual guardianship and national self-identification of Ukraine, its consolidation around the ideas of state sovereignty of Ukraine in the complex realities of that time.

The level of filling of religious content of two encyclopedic series in different dimensions is compared.

Keywords: *Encyclopedia of Ukrainian Studies, Encyclopedia of Ukrainian History, Ukraine, religion, Ukrainian churches, atheistic politics, clergy.*